

**TÜRKİYE’DE BÖLGESEL DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
MARMARA BÖLGESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹**

Fatih Selamcı*

Güldenur Çetin**

Gönderim Tarihi: 09.07.2020

Kabul Tarihi: 18.07.2020

Özet

Dış ticaret faaliyetleri ülke ekonomilerinin gelişimi, ödemeler dengesi ve sanayi yapılanmaları bakımından son derece önemlidir. Özellikle İhracat faaliyetlerinin ve ihracatı destekleyici-özendirici tedbir ve uygulamaların ülkeye döviz girişi sağlaması yanında, sanayi sektörünün doğrudan veya dolaylı gelişimine katkıları sebebiyle ülke ekonomilerinin büyümesi üzerindeki etkileri, ekonomi ve uluslararası ticaret alanlarının ana başlıkları arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Marmara Bölgesinde ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemektir. Bu çerçevede 2002-2018 döneminin ele alındığı çalışmamızda Pedroni Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarımıza göre ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar bölgedeki dış ticaretin ülke ekonomik büyümesine önemli katkı sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret, Bölgesel Dış Ticaret, Eşbütünleşme Testi*

Jel Sınıflandırması: *O47, F10, R12, C22*

**ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP WITH REGIONAL FOREIGN TRADE IN
TURKEY: A RESEARCH ON THE MARMARA REGION**

Abstract

Foreign trade activities are very important in terms of the development of national economies, the balance of payments and industrial structuring. In addition to the fact that export activities and export-supporting and export-encouraging measures and practices provide foreign currency inflow to the country, its effects on the growth of the country's economies due to their contribution to the direct or indirect development of the industrial sector are among the main topics of the economy and international trade areas. This study aims to examine the relationship between import and export and economic growth in the Marmara Region of Turkey. In this context, the Pedroni Cointegration test was used in our study, in which the 2002-2018 period was discussed. According to our analysis results, the relationship between export-import and economic growth has been determined. These results show that foreign trade in the region contributes significantly to the country's economic growth.

Keywords: *Economic Growth, Foreign Trade, Regional Foreign Trade, Cointegration Test*

Jel Classification: *O47, F10, R12, C22*

¹ Bu çalışma Fatih Selamcı tarafından İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı’nda 2020 yılında hazırlanan Türkiye’de Bölgeler Bazında Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Etkisi başlıklı tezden türetilmiştir.

* Yüksek lisans öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı, fatihselamci@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, gadiguzel@ticaret.edu.tr

1. Giriş

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve ülkelerin sosyoekonomik durumuna etkileri küresel alanda rekabet edilebilirlikleri bakımından da son derece etkilidir. İhracat sayesinde yurtiçinde üretilen mallar, yeni pazarlara sunulabilmektedir. Böylece ülkeye döviz girdisi sağlayarak ülkenin gelir seviyesi yükseltilmekte ve yurtiçindeki üreticilere üretim kapasitesini artırma imkânı sağlanmaktadır. Üretim kapasitesinin artırılması da istihdam alanı oluşmasını tetiklemektedir. İthalat ise üretimde gerekli olan hammadde ya da ara mamulün dış alımının yapılmasıyla, yeni ürün üretilmesini veya mevcut ürünün geliştirilmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sebebiyle çeşitli dönemlerde farklı ticaret politika ve stratejileri uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ithal ikamesine dayalı strateji uygulanması bir zorunluluk haliyken sonraki süreçte ekonomik büyümeyi kısıtlayıcı ve kriz ortamı oluşturan bir hal almıştır. 1980 sonrası ekonomide dışa açıklığın benimsenmesiyle birlikte gelir ve refah artışı yaşanması, dış ticaretin büyüme üzerindeki olumlu etkisini daha net göstermiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisi ve bu doğrultuda yapılan düzenlemeler sayesinde Türkiye ekonomisi güçlenmiş ve dünyanın en iyi 20 ekonomisi arasına girmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’de dış ticaretin Batı bölgelerinde yoğunlaşmasının çeşitli riskleri bulunması ve Doğu bölgelerinde çeşitli sosyoekonomik sorunlar oluşturması sebebiyle bu bölgelere çeşitli destek programları ve kalkınma planları hazırlanmakta ve uygulanmaktadır.

Türkiye’de bölgesel dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisinin incelendiği bu çalışmada dış ticaret verileri ışığında, Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinden bir tanesi olan Marmara Bölgesi 2002-2018 dönemi ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme verileri Pedroni eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

2. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyümeye İlişkisi

Son yarım asırda hem ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejilerinin kısıtlanması hem de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşların etkisiyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin artması sağlanmıştır. Bu nedenle, dış ticareti artırmak için çeşitli destek ve sübvansiyonlar zorunlu hale gelmiştir. Ticaret reformu planına bağlılığın temel mantığı, liberalleşmenin kapalı ekonomiden açık ekonomilere geçişte ön şart olmasıdır. Ekonomistler, genellikle açık ekonomilerin daha hızlı büyüdüğünü ileri sürmüştür (Grossman ve Helpman, 1991, s.25). Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişkinin olması, liberalleşmenin büyüme için bir gereklilik olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır (Singh, 2010, s.1519).

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiye yönelik, literatürde çok sayıda tartışma bulunmaktadır. Ancak bu tartışmalar iyimserler ve şüpheçiler olarak iki temel görüşte ele alınabilir. Genel olarak, ampirik çalışmalarda bulgulara göre dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Fakat bu bulgular dikkatlice yorumlanmalıdır (Edwards, 1998, s.386). İyimserler, bulguları pozitif yönlü yorumlarken, dış ticareti ve özellikle ihracatı, ekonomik büyümenin motoru olarak ifade etmektedir (Krueger, 1997, s.1). Uluslararası ticaretin artması, ileri teknoloji ürünlerin ithalatını sağlayarak, bilgi ve teknolojinin yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Baldwin, Braconier ve Forslid, 2005, s.945-946). Bu durum ülkedeki bilgi ve teknoloji seviyesini geliştirerek, ihracatta teknolojik ürün kalemlerinin artmasını sağlamakta ve dış ticaret açığının kapanmasıyla birlikte ekonomik büyümenin artmasını sağlamaktadır (Çetin, Yıldırım, Koy ve Köksal, 2018, 132). Buna ek olarak dış ticaret, inovasyon kaynakları ile entegrasyonu kolaylaştırmakta ve doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilen kazancı artırmaktadır. Ayrıca piyasa hacmini artırırken, ortaya çıkardığı ölçek ekonomisi ve uzmanlaşmadaki artan getiri sayesinde ekonomilerin potansiyel faydalarını yakalamayı kolaylaştırmaktadır (Alesina, Spolaore ve Wacziarg, 2000, s.9-10).

Şüpheçiler ise bulguların bu şekilde yorumlanmasına itiraz etmektedir. Aynı bulguları farklı şekilde yorumlayarak, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yetersiz olduğunu ve dış

ticaretin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan önemli bir etkiye sahip olmadığını ifade etmiştir (Rodriguez ve Rodrik, 2000, s.266). Şüpheli görüşe göre, uluslararası ticaretin artması sonucu yabancı yatırımcı ülkeye yatırım yapmakta ve bu durum ise yerli yatırımcının uluslararası rekabet koşullarından olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Tarifelerin düşürülmesi sonucu nispi fiyatlarda meydana gelen düşüş sebebiyle yerli üretimin yerini ithalatın alması, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Ancak yerli yatırımcıyı teşvik eden ve yabancı yatırımcıdan koruyan hükümetin dış ticarete müdahalesi şeklinde uygulanan korumacılık, ekonomik büyümenin uzun dönemde artmasını sağlamaktadır (Nişancı, Karabıyık ve Uçar, 2011, s.305). Ayrıca dış ticaret haddindeki kayıpların dış ticaretten sağlanan gelirlerden yüksek olması durumunda, ekonomide fakirleşen büyüme meydana gelmektedir. Bu durum, beraberinde cari açık sorununu getirmekte ve ekonomiyi belirsizliğe sürüklemektedir (Sever, 2009, s.158-163).

Geleneksel dış ticaret teorisi; uzmanlaşma, inovasyona yatırım ve verimlilik sayesinde dış ticaretten elde edilen büyüme kazanımlarını artırabileceğini öngörmektedir. Ricardo'nun teorisi, bir ülkenin kıt kaynaklarını, dış ticaret sayesinde daha verimli sektörlere yönlendirdiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte, Yeni Ekonomik Büyüme Teorileri, teknolojik değişimin içsel bir değişken olduğunu, yalnızca dış ticaret yapan ülkelerde yayılabileceğini ve bu doğrultuda büyümenin gerçekleşebileceğini varsaymaktadır. Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantının varlığı önemli tartışmalara konu olmasına rağmen ne mevcut teorik modeller ne de ampirik analizler kesin bir sonuç vermemiştir (Zahonogo, 2016, s.42-43). Dış ticaretin ekonomik büyümeye etki ettiği gibi ekonomik büyüme de dış ticarete etki etmektedir. Başka bir deyişle, büyüme oranındaki artış ihracat, ithalat veya hem ihracat hem de ithalatı etkilemektedir. Bu ilişkinin temel sebebi ise, bir ülkede meydana gelen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) oranı artışıyla birlikte verimlilikte artış gerçekleşmesidir. Bu durum sayesinde, ihracatın artmasına imkân veren uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlanmaktadır (Yüksel ve Zengin, 2016, s.147).

Günümüzde bir ülkenin liberalleşme faaliyetlerinde, diğer ülkelerle rekabet edebilmesi için dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamlandırması gerekmektedir. Söz konusu ülke, yalnızca bu şekilde doğru bir konumlandırma yapabilir. Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ardındaki mekanizmalara bakıldığında, ithalata dayalı büyüme, ihracata dayalı büyüme, büyümeye dayalı ihracat, büyümeye dayalı ithalat ve ihracata dayalı ithalat olmak üzere karşılıklı etkileşimler mevcuttur. Etkileşimlerin yönü, verilerin farklı modellerle test edilmesiyle ölçülmektedir. Ayrıca ölçüm sonuçları; verilerin zamanına, uygulanan ülkeye ve izlenen dış ticaret politikalarına bağlı olarak yön değiştirmektedir (Şenkardeşler, 2018, s.129). İlişkilerin yönünün belirlenmesinde, ülkenin büyümesi ve kalkınması için uygulanacak politika seçimi ve seçilen politikanın değişen koşullara göre yenilenmesi büyük önem taşımaktadır. Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişki ele alınırken, ithalatı göz ardı ederek yalnızca ihracatı dikkate almak; birbirinden çok farklı ve yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Daha gerçekçi sonuç elde edebilme ve dolayısıyla doğru strateji ve politika belirlenebilmesi için ihracat, ithalat ve büyüme ilişkileri beraber değerlendirilmelidir (Korkmaz ve Aydın, 2015, s. 47-48).

3. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Stratejileri

Dış ticarete dayalı ekonomik büyüme hedefi olan iki farklı strateji bulunmaktadır. Bunlar; ihracata dayalı büyüme ve ithal ikamesine dayalı büyüme stratejileridir. Dünya ülkeleri, söz konusu iki strateji vasıtasıyla dış ticaret politikalarını, ekonomik büyümeye uygun şekilde belirlemiş ve uygulamıştır (Kreinin, 2002, s.178). Genelde dışa açık ekonomide ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanırken, kapalı ekonomide ise ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi uygulanmaktadır. Söz konusu büyüme stratejileri, Neoklasik teoride birbirine zıt olarak ifade edilse de sonraki modellerde birbirini tamamlayan iki strateji olarak yorumlanmıştır (Subaşat, 2004, s.206). Her iki büyüme stratejisinin de temel hedefleri; ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, sanayileşme ve istihdamın artışı sağlamaktır. İhracata dayalı büyüme stratejisi, ihracatın artması için çabalar; ithal ikamesine

dayalı büyüme stratejisi, ithalatın yurtiçinde karşılanması için çabalamaktadır. Yalnızca bir stratejinin seçilip uygulanması ekonomide dengesizlik oluştururken, iki stratejinin de ekonominin ihtiyaç duyduğu durumlarda doğru biçimde uygulanması ekonomiye daha fazla fayda sağlayacaktır (Ay, 2007, s.15-16).

3.1. İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi

Ülkenin döviz ihtiyacının karşılanması için ihracatın ve ithalatın liberalleştirildiği, ihracat ve ithalattaki engellerin en aza indirildiği veya engellerin tamamen kaldırıldığı, ihracat odaklı ithalat yapılmasının teşvik edildiği ve ihracat öncesinin ve sonrasının farklı teşviklerle desteklendiği strateji olarak ifade edilmektedir (Melemen, 2016, s.71-72).

Söz konusu strateji, dış ticaretin serbest olmasından dolayı yurtiçinde monopol piyasaların oluşmasını önlemektedir. Ayrıca serbest dış ticaret, kalitenin sürekli artmasını ve fiyatların düşmesini sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2013, s.544). İhracata dayalı büyüme stratejisi, yerli üreticilerin çeşitli sübvansiyonlarla yurtdışı pazarına açılmasını sağlamaktadır. Bu sayede, talepte ve ihracatta artış meydana gelmektedir. İhracatın artması, üretim kapasitesinin artmasına sebep olurken üretim kapasitesinin artışı, yerli üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanmasına imkân vermektedir. Ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerde seçici davranarak, kaynakları tahsis etmesi üretim etkinliğinin artırılmasına destek olmaktadır. Üretim etkinliğinin ve üretim kapasitesinin artması, istihdamı olumlu etkilemekte ve işsizliği azaltmaktadır. Ayrıca uluslararası pazara açılan üretici, aynı zamanda daha yoğun rekabet koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Çeşitli sübvansiyonlarla rekabetin olumsuz yönü azaltılırken, üretici rekabetin getirisi olan teknolojik gelişmelerden faydalanmaktadır (Saçık, 2009, s.165).

İhracata dayalı büyüme stratejisinin doğrudan etkisi, ihracat gelirlerinde görülmektedir. İhracatta artış meydana geldikçe, döviz gelirleri de artmaktadır. Ancak serbest dış ticaret görüşünün hâkim olması, ithalatın da artmasına sebep olmaktadır. İhracat gelirleri arttıkça ithalat giderlerinin de azaldığı düşünüldüğünde, büyüme sağlanırken dış ödemeler dengesi olumlu yönde değişmeyebilir (Seyidoğlu, 2013, s.544). İhracat, dış ödemeler dengesini her koşulda düzenleyemese bile kalkınmaya doğrudan etki etmesi sebebiyle ihracata dayalı büyüme stratejisinin uygulanmasını cazip hale getirmektedir. Gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre söz konusu stratejiden daha fazla verim sağlamaktadır (Ersin, 2018, s.27).

3.2. İthal İkamesine Dayalı Büyüme Stratejisi

Yurtiçi talebinin ithalatla karşılanması yerine, koruyucu önlemler uygulanarak bu talebin yurtiçi üreticiler tarafından karşılanmasını sağlayan stratejidir. Bu stratejide, yurtiçi piyasaları yabancı yatırımcıdan korumak amaçlanmaktadır. Bunun için hükümetler, piyasalara yalnızca tarifeler ve tarife dışı engelleri uygulayarak değil, aynı zamanda döviz kurlarını, faizleri ve fiyatları kontrol ederek müdahale etmektedir. Bu müdahale kapsamında fiyat mekanizması, yoğun bir bürokratik mekanizma ile kontrol edilmektedir. Söz konusu stratejide kaynak tahsisi, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip piyasalarda seçici davranmak yerine tüm piyasalara dengeli biçimde yapılmaktadır (Seyidoğlu, 2013, s.540).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yıllarca bu stratejiyi uygulayarak tecrübe kazanmıştır. Söz konusu strateji, bu tecrübe sayesinde günümüzde daha planlı şekilde uygulanmaktadır. Yurtiçinde talebi yüksek olan ürün grubunun ekonomiyi olumlu etkileyeceği ve dünya ekonomisinde rekabet avantajı sağlayacağı öngörülüyorsa, ithal ikamesine dayalı strateji uygulanmaktadır. Söz konusu strateji, beşerî ve fiziki sermayeyi artırarak, ithalatla karşılanan talebin yurtiçinde üretilmesine imkân vermektedir (İzgi ve Yılmaz, 2018, s.56). Talep karşılandıktan sonra ortaya çıkan arz fazlası ihraç edilebilmektedir. Bu durumdan sonra rekabetin sağladığı kalite artışı ve teknolojik gelişme meydana gelmektedir (Chuang, 2000, s.713). İthalata dayalı büyüme stratejisi, kaynakların etkin

kullanılmaması, monopol piyasaya imkân vermesi ve kur politikalarının ihracatı azaltması gibi olumsuz etkilere sahip olması nedeniyle eleştirilmektedir.

4. Marmara Bölgesi Açısından Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Marmara Bölgesi, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bölge olması sebebiyle tarih boyunca ticarete önemli bir konuma sahip olmuştur. Ticaretin getirisi olarak, refah seviyesinin en fazla olduğu ve ülke nüfusunun en yoğun yaşadığı bölgedir. Ayrıca bölge; üretim, finans, sağlık, altyapı ve diğer birçok alanda en fazla yatırım seviyesine sahiptir (Ünsal ve Özgür, 2004, s.11). Marmara Bölgesi, birçok sektörde en yüksek istihdam oranına sahip olmasına karşın tarım sektöründeki istihdam düzeyi yetersizdir (Dinler, 2001, s.251).

Bu bölümde Marmara Bölgesi'nin 2002-2018 yılları arasındaki dış ticaret verileri baz alınarak bölgenin dış ticaret yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Yıllara göre bölgenin ihracat ve ithalat verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Marmara Bölgesi Dış Ticaret Verileri (Bin ABD doları)

YIL	İHRACAT (\$)	İTHALAT (\$)	DIŞ TİCARET HACMİ (\$)
2002	26.642.217	33.619.725	60.261.942
2003	35.008.643	47.850.320	82.858.963
2004	47.245.597	70.380.108	117.625.705
2005	54.275.183	81.009.597	135.284.780
2006	63.185.591	94.331.911	157.517.502
2007	79.253.070	115.180.908	194.433.978
2008	97.338.717	130.637.528	227.976.245
2009	72.059.041	92.658.297	164.717.338
2010	76.318.367	121.219.060	197.537.427
2011	88.955.686	151.861.859	240.817.545
2012	103.735.043	144.470.819	248.205.862
2013	101.387.013	165.349.074	266.736.087
2014	105.329.617	157.511.435	262.841.052
2015	97.389.239	137.897.608	235.286.847
2016	97.190.715	137.173.134	234.363.849
2017	107.714.167	160.659.104	268.373.271
2018	113.362.300	148.876.584	262.238.884

Not: TÜİK'ten alınan veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, Çevrimiçi, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>, Erişim Tarihi: 18.05.2020.

Bölgenin dış ticaret verileri ele alındığında, ülke ihracatı ve ithalatında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak, 1980 yılından itibaren özel sektör öncülüğünde ihracata dayalı büyüme stratejisinin uygulanması gösterilmektedir. Ülkenin imalat sanayi ve istihdamında kilit rol oynayan Marmara Bölgesi, özel sektörün yoğunlaştığı bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal, 2011, ss.41-44).

Marmara Bölgesi, ülke ekonomisinde en çok paya sahip olan bölgedir. Bu nedenle piyasa ve yatırım yoğunluğunun tek bir merkezde toplanmasının riskleri bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası sorunların yanı sıra bölgesel sorunların da ülke ekonomisini olumsuz etkilediği görülmektedir. Bölgesel sorun olarak, 1999 yılında Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem gösterilebilir. Deprem, çok fazla can ve mal kaybına sebep olurken, toplumsal ve ekonomik açıdan en yoğun bölge olması sebebiyle ülkenin sosyoekonomisini derinden sarsmıştır. Piyasaların önemli bir bölümünün tek bölgede toplanması, o bölgede yaşanan deprem gibi olumsuz bir doğa olayında ülke ekonomisinin ciddi oranda zarara uğramasıyla sonuçlanmaktadır. Bu riskin azaltılması için piyasaların ülke geneline yayılması gerekmektedir (Taştekin, 2018, s.74-75).

2001 krizi gibi bir ulusal sorunda finans sektörünün en yoğun bölgesi olması sebebiyle, krizin başladığı ve en fazla hissedildiği bölge olarak görülmektedir. Çok sayıda işletmenin kapandığı ve işsizliğin arttığı bu krizde, ülkenin üretiminde ve dolayısıyla ihracat ve ithalatında ciddi kayıp yaşanmıştır. Üretimde yaşanan düşüş ihracatın azalmasına yol açarken, ihracatta ve yurt içi tüketiminde yaşanan azalmayla birlikte tüketicinin refah seviyesi düşmüştür. Ayrıca üreticinin maliyetleri azaltmak için pahalı ithal ürünleri kullanmaması sonucu ithalat önemli oranda daralmıştır (Erdönmez, 2003, s.41). Krizin ardından yaşanan gelişmeler ve alınan önlemler sonucu ilk etki 2002 yılında görülmüş ve daha sonra 2008 küresel finans krizine kadar bu olumlu seyir devam etmiştir (TÜİK, 2009).

Uluslararası bir soruna örnek olarak ise 2008 küresel finans krizi gösterilebilir. Söz konusu kriz, ülkenin finans merkezi olan Marmara Bölgesi'nde daha yoğun hissedilirken, aynı zamanda Marmara Bölgesi'nin ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesine neden olmuştur. Türkiye'de krizin en yoğun hissedildiği 2009 yılında, bölgede işsizlik artmış ve dış ticaret önemli ölçüde daralmıştır (Berber, Yıldız ve Tandoğan, t.y., s.5-7). Bu krizin ardından uygulanan politikalar sayesinde 2010 yılı toparlanma süreci olarak geçirilirken, 2011 yılı krizin büyük ölçüde atlatıldığı yıl olmuştur. 2012-2016 döneminde ihracat ve ithalatta dalgalanma yaşanırken, ithalattaki dalgalanmanın ihracattaki dalgalanmadan fazla olduğu görülmektedir (TÜİK, 2012; TÜİK, 2014; TÜİK, 2016). 2016 yılına kadar yaşanan siyasi sorunların yanı sıra 2016 yılında darbe girişimi yaşanması sebebiyle dış ticaret verilerinde düşüş yaşanmıştır. Söz konusu girişim İstanbul ve Ankara merkezli olması, güvensiz bir ortam oluştursa da ülke ekonomisini uzun dönemde olumsuz etkilememiş ve 2017 yılında ekonomide büyüme yaşanmıştır. 2018 yılındaki dış ticaret verilerinde nispeten daralma meydana gelirken, savunma sanayiine yatırım yapılarak ithal bağımlılığının büyük ölçüde azaltılması, bu durumun nedeni olarak gösterilebilir (Karagöl, 2016, s.44-45).

5. Literatür Taraması

Bölgesel dış ticaretin büyüme üzerine etkisini inceleyen çalışmaların çok az sayıda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, bölgesel dış ticaretin ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmaların literatürde yeterli düzeyde olmamasıdır. Yapılan çalışmalardan Çütçü (2013), bölgesel ihracat performansı ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni inceleyen yazar, 254 firma üzerine anket yapmış ve çalışma sonucunda bölgesel ihracatın bölgesel kalkınmayı olumlu etkilediği sonucuna varmıştır. Dış ticaretin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini ele alan çalışma, Soukiazis ve Antunes (2011) tarafından Portekiz'deki NUTS3 bölgeleri için incelenmiş ve çalışmada Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu çalışma sonucunda dış ticaretin bölgesel kalkınmayı etkilediği tespit edilmiştir.

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen çalışmalar literatürde çokça mevcuttur. Bu çalışmaların bazılarında bakıldığında, Akcan ve Metin (2018), Pata (2017), Saraç (2013) ve İspir vd. (2009) tarafından yapılan analizler sonucunda ihracat ve ithalattan büyüme tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilirken, Özer ve Erdoğan (2006) ihracattan ithalat ve büyüme tek yönlü ilişkinin var olduğunu ifade etmiştir. Ersin (2018), Özel (2018), Hüseyini ve Çakmak (2016), Sağlam ve Egeli (2015), Korkmaz (2014), Uçan ve Koçak (2014), Aytaç ve Akdoğan (2012) ve Yapraklı (2007) çalışmalarında ihracattan büyüme tek yönlü nedensellik bulurken, Özel (2018), Hüseyini ve Çakmak (2016), Sağlam ve Egeli (2015), Uçan ve Koçak (2014), Özcan ve Özçelebi (2013) söz konusu değişkenler arasında ilişki bulmuştur. Ayrıca Aytaç ve Akdoğan (2012) hem ihracattan büyüme doğru hem de ithalattan ihracat ve büyüme doğru tek yönlü nedenselliğe rastlamıştır. Dereli (2018), Yurdakul ve Aydın (2018), Taştan (2009), Özer ve Erdoğan (2006) yaptıkları analizlerde, ithalattan büyüme doğru tek yönlü nedensellik tespit ederken, Yurdakul ve Aydın (2018) aynı zamanda bu iki değişken arasında ilişkiye rastlamıştır. Dış ticaret ve büyüme arasında ilişki olduğunu tespit eden çok sayıda çalışma olsa da Şerefli (2016) çalışmasında dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Çift yönlü ilişki bulan çalışmalara bakıldığında, Akkaş ve Öztürk (2018), Korkmaz ve Aydın (2015), Yıldırım (2015), Uçan ve Koçak (2014), Ay ve Gerçekler (2013) ve Aktaş (2009) ithalat ve büyüme arasında çift yönlü nedenselliğe rastlarken, Uçan ve Koçak (2014) bu iki değişken arasında ilişki de tespit etmiştir. Buna ek olarak Akkaş ve Öztürk (2018), Kılıç ve Beşer (2017), Yıldırım (2015) ve Aktaş (2009) ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Ekonomik büyümeden dış ticarete doğru nedensellik veya eşbütünleşme analizi yapan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan Akkaş ve Öztürk (2018), Aytaç (2017) ve Taştan (2009)'ın bulgularında büyümeden ihracata doğru tek yönlü ilişkiye rastlanmıştır. Özel (2018), Kılıç ve Beşer (2017)'in çalışmalarında büyümeden ithalata tek yönlü nedenselliğe rastlanırken, Özel (2018) bu iki değişken arasında ilişki de tespit etmiştir. Ayrıca ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, Aktaş (2009) ithalattan ihracata hem çift yönlü nedensellik hem de bu iki değişken arasında ilişki tespit etmiştir. Akcan ve Metin (2018) ithalattan ihracata tek yönlü nedenselliğe rastlarken, Dereli (2018) ise ihracattan ithalata tek yönlü nedensellik ve söz konusu iki değişken arasında ilişki tespit etmiştir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde çalışmaların geneli Türkiye'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Ek olarak, bu ilişkinin analizinde de panel olmayan zaman seri analizleri kullanılmıştır. Bundan dolayı çalışmamızın dış ticareti bölgesel olarak ele alıp bunun ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyerek literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca bu ilişkinin literatürdeki yöntemlerden farklı olarak panel veri modelleri çerçevesinde analiz edilmesi, çalışmanın özgünlüğünü artırdığını düşündürmektedir.

6. Veri Seti ve Yöntem

Marmara Bölgesi dış ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada Marmara Bölgesi'nin illeri dikkate alınmıştır. Çalışmamızda 2002-2018 dönemi ele alınmış ve yöntem olarak ise Pedroni Eşbütünleşme testi seçilmiştir. Kullanılan değişkenlerin ad ve tanımları Tablo 2'de belirtilmiştir. Analizde kullanılan ihracat ve ithalat değişkenleri, TÜİK üzerinden dolar olarak elde edilmiş ve Dünya Bankasından dolar olarak elde edilen GSYİH'ye oranlanmıştır. Bir diğer değişken olan ekonomik büyüme ise oran olarak Dünya Bankası kaynağından elde edilmiştir. Çalışmamızda, Marmara Bölgesi'ndeki tüm illerin verisine ulaşılmış ve ulaşılan bu veriler dikkate alınmıştır. Marmara Bölgesi'nin illeri şu şekilde sıralanmıştır: *Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ ve Yalova*. Çalışmada yöntem olarak seçilen Pedroni eşbütünleşme testinin kullanılabilmesi için değişkenlerin birim kök testine tabi tutulması gerekmektedir. Bunun için değişkenlerin durağanlıklarına bakılacak ve ardından eşbütünleşme analizine geçilecektir. Analizler, Eviews 9 paket programında yapılmıştır.

Tablo 2. Değişken Ad ve Tanımları

Değişken Adı	Tanımı	Kaynak
İthalat	İthalat'ın GSYİH'ye oranı (%)	TÜİK, Dünya Bankası
İhracat	İhracat'ın GSYİH'ye oranı (%)	TÜİK, Dünya Bankası
Büyüme	Büyüme oranı (%)	Dünya Bankası

7. Ampirik Analizler

7.1. Birim Kök Testi

Birim kök testi, zaman serilerinde serilerin durağan olup olmadıkları hakkında bilgi veren bir test yöntemidir. Durağanlık sağlanmadan yapılan regresyon analizlerinde sahte regresyon sorunu ile karşı karşıya kalınmakta ve bu durum ise analiz sonuçlarının güvenilirliği zedelemektedir (Engle ve Granger, 1987). Zaman serilerini durağanlaştırmak için $\Delta = X_t - X_{t-1}$ formülünden hareketle değişkenlerin durağanlaşması gerçekleşene kadar farkları alınır. Buradaki X sembolü, değişkeni t sembolü de dönemi temsil etmektedir. Bir zaman serisini durağanlaştırmak için serinin önce düzeyde durağanlık derecesine bakılır ve seri düzeyde durağan değilse birinci farkı alınır. Birinci farkta da durağanlaşma söz konusu olmazsa ikinci farkı alınır. Serilerin durağanlaşması için en fazla ikinci fark alınır. Zaman serisi durağanlaştığında, bu serinin Δ düzeyde bütünleşik olduğu anlaşılır ve serinin durağanlığı $X \sim I(\Delta)$ şeklinde gösterilir (Ersin ve Baş, 2019, s.203).

Birim kök testlerinin en temeli Dickey ve Fuller (1979) testidir. Söz konusu testte (DF) bağımlı değişken y_t , bağımsız değişken de y_{t-1} olarak dikkate alınırken, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinde bağımsız değişkenin eğim katsayısıyla birlikte modele sabit terim de eklenmiştir. Aşağıda gösterilen Denklem 1'de y_{it} birim kök test yapılan değişkeni, i modelin sayısını, t dönemi ve ε_{it} sembolü de hata terimini temsil etmektedir. Ayrıca α_{0i} sembolü sabit terimi ifade etmektedir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \rho y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Panel veri modelleri, yatay kesit verileri ile zaman serisi verilerinin bir arada analiz edildiği modeller olarak ifade edilmektedir. Panel veri modellerinde birim kök testleri, ADF ile geliştirilmiş ve literatürde birçok test yöntemi söz konusu olmuştur. Bu yöntemlerden birisi olan ve literatürde Levin, Lin ve Chu (2002, s.3) tarafından geliştirilen birim kök testinde (LLC), panel veri kümesindeki yatay kesit birimlerinin birinci dereceden kısmi otokorelasyona sahip olduğu ve parametrelerin farklı yatay kesit birimlerine göre değiştiği varsayılmaktadır. Yani denklem 1'de yer alan modelde ρ katsayısının 0'a eşit olması durumunda, modelin birim kök teste sahip olduğu veya serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir.

Panel veri modellerinde kullanılan bir diğer birim kök testi ise Im, Pesaran ve Shin (2003, s.55) tarafından geliştirilen ve IPS olarak adlandırılan birim kök testidir. Söz konusu test, LLC'den farklı olarak yatay kesit birimlerinin otoregresif katsayısının sınırlamasına karşın bu katsayıların heterojen olmasına izin vermektedir. Denklem 1'de ρ katsayısı 0'a eşitse serinin durağan olmadığı ancak eşitlik söz konusu olmadığında tüm serilerin durağan olmaktan öte bazı değişkenlerin durağan olmamasının da kabul edilebileceği ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, alternatif hipotezde bazı değişkenlerin birim kök içermesine izin verilmektedir. IPS, dengeli olmayan panel verilerinde de kullanılabilir. Son olarak Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) birim kök testlerinde de Fisher tipi testler önerilmekte ve parametrik olmayan her bir yatay kesit için birim kök test istatistikleri birleştirilmektedir.

Çalışmamız panel birim kök testlerinde Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen ve literatürde genel olarak kabul gören birim kök testlerini referans almaktadır. Söz konusu testlerin kullanılması ve değişkenlerin durağanlığında en az 3 testin olasılık değeri 0.05'ten küçük olması durumunda değişken, durağan olarak kabul edilmektedir.

Tablo 3. Marmara Bölgesi Birim Kök Test Sonuçları

İhracat				
	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	t-istatistiği I(0)	Olasılık I(0)	t-istatistiği I(1)	Olasılık I(1)
Levin, Lin & Chu	0.10455	0.5416	-2.50215	0.0062
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.42321	0.6639	-3.75540	0.0001
ADF - Fisher Chi-square	17.6183	0.7284	52.8696	0.0002
PP –Fisher Chi-square	25.7154	0.2641	113.690	0.0000
İthalat				
	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	t-istatistiği I(0)	Olasılık I(0)	t-istatistiği I(1)	Olasılık I(1)
Levin, Lin & Chu	-1.88286	0.0299	-7.05249	0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.18805	0.4254	-5.66280	0.0000
ADF - Fisher Chi-square	26.7309	0.2216	75.9060	0.0000
PP – Fisher Chi-square	28.0595	0.1737	142.261	0.0000
Büyüme				
	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	t-istatistiği I(0)	Olasılık I(0)	t-istatistiği I(1)	Olasılık I(1)
Levin, Lin & Chu	-6.29419	0.0000	-	-
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.88790	0.0295	-	-
ADF - Fisher Chi-square	31.4366	0.0875	-	-
PP – Fisher Chi-square	39.6016	0.0120	-	-

Marmara Bölgesi için değişkenlerin birim kök testleri analiz edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere ihracat değişkeni tüm yöntemlerde düzeyde durağan çıkmamış, birinci farklarında durağan hale gelmiştir. İthalat değişkeninde ise LLC'ye göre düzeyde durağanlık söz konusu olurken diğer yöntemlerde değişken düzeyde durağan çıkmamıştır. Bunun için ithalat değişkeninin birinci farkı alınmış ve tüm yöntemlerde durağan hale getirilmiştir. Büyüme değişkeninde ADF hariç diğer yöntemlerin hepsinde düzeyde durağanlık kabul edilmiştir.

7.2. Pedroni Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme, iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı hakkında bilgi veren bir test yöntemidir. Eşbütünleşme testini gerçekleştirmeden önce değişkenlerin durağanlıkları test edilir, durağan olmayan değişkenler durağan hale getirildikten sonra eşbütünleşme testine geçilir. Eşbütünleşme testinin en temel kaynağı Engle ve Granger (1987) yöntemidir. Söz konusu yazarlara göre, değişkenlerin düzeyde durağan olmaması durumunda değişkenlerin aynı dereceden farkı alınır ve seriler durağan hale getirilir. Böylelikle regresyon tahmininden elde edilecek hata terimlerin durağan olduğu ortaya çıkar ve serilerin eşbütünleşik olduğu varsayılır. Ek olarak, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve düzeyde yapılan regresyon analizlerinde serilerin sahte regresyon sorununu aştıkları ifade edilmektedir.

Panel veri çalışmalarında eşbütünleşme analizi yapmak mümkündür. Pedroni (1999) eşbütünleşme testi, literatürde panel eşbütünleşme analizleri için sıkça kullanılmaktadır. Pedroni eşbütünleşme testi, Engle ve Granger (1987) yöntemini temel alarak panel veriler için geliştirilmiş bir testtir. Aşağıda Denklem 2'de söz konusu testin modeli gösterilmektedir. Denklem 2'de yer alan y (bağımlı değişken) x (bağımsız değişken) arasındaki ilişkinin uzun dönemdeki varlığı e_{it} sembolü ile temsil edilen hata teriminin durağanlığına bağlıdır. Çalışmamızda, ekonomik büyüme değişkeni bağımlı değişken olarak dikkate alınmakta ve aşağıdaki modelde y_{it} sembolü ile temsil edilmektedir. Bağımsız değişken olan bölgesel ihracat ve ithalat ise ayrı modeller olmak üzere X_{it} sembolü ile temsil edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1it} + \beta_{2i} X_{2it} + \dots + \beta_{Mi} X_{Mit} + e_{it} \quad (2)$$

Pedroni eşbütünleşme testinde heterojenlik göz önünde bulundurulmakta ve boş hipotezde eşbütünleşmenin olduğu test edilmektedir. Pedroni (1999) bu durumları dikkate alarak bazı yöntemler önermektedir. Bu yöntemlerden biri, zaman serilerinin oluştuğu karşılıklı yatay kesit birimlerinde ortalama test istatistiklerinin dikkate alınmasıdır. Bu yöntem, serilerin uzun dönemdeki ilişkisinin incelenmesi için gerekli görülmektedir. İkinci yöntem olarak da birinci yöntemde dikkate alınan ortalama test istatistiklerinin farklı yatay birim kesitlerine göre bölümler halinde dikkate alınmasıdır (Pedroni, 1999, s.657). Pedroni eşbütünleşme testinde, eşbütünleşme vektörlerinin yatay kesit birimlerinde seriye gelen bir şok durumunda kalıntıların heterojenliğine ve eşbütünleşik vektörlerin yatay kesit olan birimler arasında değişkenliğe olanak sağlaması gibi durumlar avantaj olarak görülmektedir (Şahan ve Bektaşoğlu, 2010, s.10).

Pedroni panel eşbütünleşme analizi yapılırken 7 farklı test dikkate alınmaktadır. Bu testler panel v -istatistiği, panel ρ -istatistiği, panel Philips-Peron (PP) -istatistiği, panel ADF-istatistiği, grup ρ -istatistiği, grup PP-istatistiği ve grup ADF-istatistiği şeklinde sıralanmaktadır. Bu 7 testin en az 4'ünde olasılık değeri, 0.05'ten küçük olduğunda değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu varsayılır. Yani söz konusu değişkenlerin uzun vadede eşbütünleşik ilişkiye sahip olduğu kabul edilir (Pedroni, 2001).

Literatürde Pedroni eşbütünleşme testi sıkça başvurulan yöntemler arasındadır. Gül ve Kamacı (2012), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için Pedroni eşbütünleşme testinden faydalanmıştır. Benzer bir çalışma Öztürk ve Özel (2018) tarafından yapılmış ve E-7 Ülkelerinde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi Pedroni eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Başka bir çalışmada Gül, Kamacı ve Konya (2012), dış borcun büyüme

üzerindeki etkilerini Orta Asya ülkeleri için Pedroni eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Ek olarak, Kara ve Ersin (2020), Dinçer ve Yüksel (2019), Sayar ve Bayar (2019) ve Çetin vd. (2018) çalışmalarında Pedroni eşbütünleşme testini kullanmışlardır. Literatürdeki bu çalışmalar göz önünde bulundurularak çalışmamızda da Pedroni eşbütünleşme testi dikkate alınmıştır.

Tablo 4. Marmara Bölgesi Pedroni Eşbütünleşme Test Sonuçları

Test Yöntemi	İhracat ile Ekonomik Büyüme İlişkisi	İthalat ile Ekonomik Büyüme İlişkisi
	Olasılık	Olasılık
Panel v-Statistic	0.9436	0.2750
Panel rho-Statistic	0.0005*	0.0003*
Panel PP-Statistic	0.0000*	0.0000*
Panel ADF-Statistic	0.0000*	0.0000*
Group rho-Statistic	0.0802***	0.0587***
Group PP-Statistic	0.0000*	0.0002*
Group ADF-Statistic	0.0000*	0.0001*

Not: *, ** ve *** sembelleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Marmara Bölgesi ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Pedroni eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Tablo 4'te verilen sonuçlara göre 7 kriterden 5'i, 0,05 olan olasılık değerinin altında gerçekleşmiştir. Bu durumda bölge ihracatı ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bölgenin ithalatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sonuçlarında ise 7 kriterden 5'i, 0,05 olan olasılık değerinin altında kalmıştır. Bu durum bölge ithalatı ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Gerçekleşen her iki sonuca göre, Marmara Bölgesi dış ticareti ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonucuna göre sosyoekonomik kalkınma seviyesi dikkate alındığında, Türkiye'nin en gelişmiş bölgesi olması olağan bir durum olarak görülmektedir. Bölgenin üretim, finans ve yatırım gibi alanlarda istikrarlı şekilde büyümesi, ekonomik büyümenin artışı sağlamaktadır. Ayrıca daralma veya büyüme dönemlerinde söz konusu bölgede meydana gelen gelişmeler, ülke ekonomisi açısından belirleyici rol oynamaktadır. Bu denli avantaj ve öneme sahip olan Marmara Bölgesi, gerçekleştirdiği dış ticaretle ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle uygulanan dış ticaret politikalarının sürdürülmesi gerektiği önerilmektedir.

8. Sonuç

Dış ticaret şüphesiz ki ülke ekonomileri açısından son derece önemli ve ekonomik büyüme üzerinde etkili bir olgudur. Öneme binaen tarih süreci içerisinde iktisat bilimi ile ilgilenen otoriteler ya da bilim insanları dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Merkantilizm ve Fizyokrasi ile başlayan dış ticaret ve ekonomik büyüme görüşleri, 18. yüzyılda Klasik İktisat Okulu'yla birlikte iktisat bilimini oluşturmuştur. Mutlak üstünlükler ve karşılaştırmalı üstünlükler kavramları, süreç içerisinde sağlanan katkılarla sürekli gelişmekte ve bu sayede günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir. Söz konusu teoriler, ülkelerin ekonomik büyümesinin

gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca teorilerde ekonomik büyümeyi sağlamak üzere çeşitli politikalar ve stratejiler ortaya atılmaktadır. Geleneksel dış ticaret ve ekonomik büyüme teorileri, zamanın koşullarına göre bazı konuları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu durum farklı bakış açılarıyla çözülmüş ve modern dış ticaret ve ekonomik büyüme teorilerinin literatüre kazandırılmasını sağlamıştır. Bu sayede içsel ve dışsal kavramlar ortaya çıkmıştır. Klasik İktisat Okulu'yla başlamış olan dış ticaret ve ekonomik büyüme teorileri, 21. yüzyıla gelindiğinde ülke ekonomilerinin planlı yönetilmesine katkı sağlayan bir iktisat alanı olmuştur.

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi dış ticaretinin ekonomik büyüme ile ilişkisi, Pedroni eşbütünleşme panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Söz konusu analizde 2002-2018 dönemi ele alınmış ve analiz sonuçlarında Marmara Bölgesi'nde ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında ilişki tespit edilmiştir. Pedroni eşbütünleşme yöntemi, iki değişken arasındaki ilişki hakkında bilgi veren bir yöntemdir. Bu yöntemle göre sonuçlarımız, Marmara Bölgesi ihracatının ekonomik büyümeyi etkilediğini, ayrıca bölgenin ithalatının ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Acet, H., Erdoğan, S. ve Köksal, M. (2016). İthalat, İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 145-161.
- Akcan, A. T. ve Metin, İ. (2018). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 13(14).
- Akkaş, İ. ve Öztürk, M. (2016). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi. *Journal of International Social Research*, 9(42).
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 35-47.
- Alesina, A., Spolaore, E. ve Wacziarg, R. (2000). Economic Integration and Political Disintegration. *American Economic Review*, 90(5), 1276-1296.
- Ay, A. (2007). *Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikası Uygulamaları*. Çizgi Kitabevi.
- Ay, A. ve Gerçekler, M. (2013). İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Nedensellikleri: Türkiye Uygulaması (1998-2010). *Ekonomik Mali Yayınlar San. ve Tic. AŞ*.
- Aytaç, A. (2017). Ekonomik Büyüme-İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(4), 214-222.
- Aytaç, A. ve Akdoğan, U. (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya University Journal of Social Science*, 14(2).
- Baldwin, R., Braconier, H. ve Forslid, R. (2005). Multinationals, Endogenous Growth, and Technological Spillovers: Theory and Evidence. *Review of International Economics*, 13(5), 945-963.
- Berber, M., Yıldız, E. B. ve Tandoğan, D. (t.y). Küresel Ekonomik Krizin Bölgesel Karakteristiği: Türkiye Deneyimi. Erişim adresi, [http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/etki\(1\).doc](http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/etki(1).doc). (Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020).
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests For Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, Elsevier, vol. 20(2), pages 249-272, April.

- Chuang, Y. C. (2000). Human Capital, Exports, and Economic Growth: A Causality Analysis For Taiwan, 1952–1995. *Review of international economics*, 8(4), 712-720.
- Çetin, G., Yıldırım, H. H., Koy, A. ve Köksal, C. (2018). Defense Expenditures and Economic Growth Relationship: A Panel Data Approach For NATO. In *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance* (pp. 131-149). Springer, Cham.
- Çütçü, İ. (2013). İhracatçı Firmaların Kalkınmaya Etkisi ve Firmaların İhracat Performansını Etkileyen Faktörler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 151-184.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969- 2016).
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Dinçer, H. ve Yüksel, S. (2019). Identifying The Causality Relationship Between Health Expenditure and Economic Growth: An Application On E7 Countries. *Journal of Health Systems and Policies*, 1(1), 5-23.
- Dinler, Z. *Bölgesel İktisat* (6. Baskı). Ekin Kitabevi, Bursa (2001).
- Edwards, S. (1998). Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? *The Economic Journal*, 108(447), 383-398.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erdönmez, P. A. (2003). Türkiye’de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 47, 38-55.
- Ersin, İ. (2018). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Test Edilmesi: MINT Ülkeleri Örneği. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-38.
- Ersin, İ., ve Baş, H. (2019). Güney Avrupa Refah Ülkelerinde Sosyal Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 9 (1).
- Grossman, G.M. ve Helpman, E., (1991). *Innovation and Growth In The Global Economy*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12(4).
- Gül, E., Kamacı, A., ve Konya, S. (2012). Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği. *International Conferance on Eurasian Economies, 2012*, 169-174.
- Hüseyini, İ. ve Çakmak, E. (2016). Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 30(4).
- Im, K. S. ve Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots In Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, Elsevier, vol. 115(1), s. 53-74, July.
- İspir, M. S., Ersoy, B. A. ve Yılmaz, M. (2009). Türkiye’nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1).

- İzgi, B. B. ve Yılmaz, H. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 54-74.
- Kara, F., ve Ersin, İ. (2020). The Effects of Health Expenditures to Decrease Infant Mortality Rates In OECD Countries. In *Multidimensional Perspectives and Global Analysis of Universal Health Coverage* (pp. 357-383). IGI Global.
- Karagöl, E. T. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences / Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 37-50. <https://ezproxy.ticaret.edu.tr:2885/10.31679/adamakademi.285017>. (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020).
- Kılıç, N. Ö. ve Beşer, M. (2017). Relationship of Foreign Trade and Economic Growth In Eurasian Economy: Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 9(9), 1-7.
- Korkmaz, S. (2014). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi/Causality Relationship Between Export and Economic Growth In Turkish Economy. *Business and Economics Research Journal*, 5(4), 119.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, ss. 47-76.
- Kreinin, M. E. (2002). *International Economics: A Policy Approach*, Thomson Learning.
- Krueger, A.O. (1997). Trade Policy and Economic Development: How We Learn. *American Economic Review*, 87: 1-22.
- Levin, A., Lin. C. ve Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic and Finitesample Properties. *Journal of Econometrics*, 108:1-24
- Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999). Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 61:631-652.
- Melemen, M. (2016). *Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri* (3. Baskı). Türkmen Kitabevi.
- Nişancı, M., Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2011). Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerinde Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s. 303-312.
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?. *Journal of Management & Economics*, 20(1).
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60-61), 93-110.
- Özel, H. A. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82. Erişim adresi, <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2018.142.3>. (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020).
- Öztürk, E. ve Özel, H. A. (2018). E-7 Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Journal Of Süleyman Demirel University Institute Of Social Sciences Year*, 2(31), 358-369.
- Pata, U. K. (2017). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014). *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 31(1).
- Pedroni, P. (2001). Fully Modified Ols For Heterogeneous Cointegrated Panels Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (pp. 93-130): *Emerald Group Publishing Limited*.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values For Cointegration Tests In Heterogeneous Panels With Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 653-670.

- Rodriguez, F. ve Rodrik, D. (2000). Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to The Cross-National Evidence. *NBER macroeconomics annual*, 15, 261-325.
- Saçık, S. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009 (1), 162-171.
- Sağlam, Y. ve Egeli, H. A. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 17(4).
- Saraç, T. B. (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği/The Effects of Exports and Imports On Economic Growth: Turkey Case. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 181.
- Sayar, G. ve Bayar, İ. (2019). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde ikiz açık hipotezinin test edilmesi: Panel veri analizi (1996-2017). *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 35-48.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye analizi*. Çizgi Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (19. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Soukiazis, E. ve Antunes, M. (2011). Is Foreign Trade Important For Regional Growth? Empirical Evidence From Portugal. *Economic Modelling*, 28(3), 1363-1373.
- Singh, T. (2010). Does International Trade Cause Economic Growth? A Survey. *The World Economy*, 33(11), 1517-1564.
- Subaşat, T. (2004). Ticaret ve Kalkınma. Yıldırım, N. M. (Ed.), *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde (s.181-228). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Şahan, F., ve Bektaşoğlu, Y. (2010). A panel cointegration analysis of budget deficit and inflation for eu countries and Turkey. In *Empirical Studies in Social Sciences, prepared for the 6th International Student Conference, Izmir, Turkey*.
- Şenkardeşler, R. A. (2018). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 136-143.
- Taştan, H. (2010). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.
- Taştekin, A. (2018). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Stratejileri ve Bölge İdareleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 69-83.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). *Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2015*, Haber Bülteni, 21797. Çevrimiçi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21797>. Erişim Tarihi 15 Mayıs 2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). *Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2013*, Haber Bülteni, 16070. Çevrimiçi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16070>. Erişim tarihi 15 Mayıs 2020.

- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2011*, Haber Bülteni, 10739. Çevrimiçi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10739>. Erişim Tarihi 15 Mayıs 2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2009). *Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2008*, Haber Bülteni, 16. Çevrimiçi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3994>. Erişim Tarihi 14 Mayıs 2020.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Academic Review of Economics & Administrative Sciences*, 7(2).
- Ünal, Ç. (2011). Türkiye’de İmalat Sanayinin 1. Düzey Bölgelerindeki Gelişimi ve Karşılaştırılması. *Türk Coğrafya Dergisi*, (56), 39-54.
- Ünsal, A. ve Özgür, E. (2004). Bölgesel Gelişimde Faktör Analizi Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Yapraklı, S. (2007). İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Middle East Technical University Studies in Development*, 34(1).
- Yıldırım, E. (2015). İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, 8(15).
- Yurdakul, F. ve Aydın, M. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 23-36.
- Yüksel, S. ve Zengin, S. (2016). Causality Relationship Between Import, Export and Growth Rate In Developing Countries. *International Journal of Commerce and Finance*, 2(1), 147-156.
- Zahonogo, P. (2016). Trade and Economic Growth In Developing Countries: Evidence from sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade*, 3(1-2), 41-56.